

»Hospodin pamatuje na svůj lid«

– tragická cesta Židů dějinami křesťanské Evropy

Martin Prudký

přednáška při 60. výročí transportu Židů z Chrudimi

8.12.2002 Chrudim

0. úvod

Vážené dámy, vážení pánové,

nejprve bych chtěl poděkovat organizátorům za uspořádání dnešní slavnosti; ...a za pozvání k této přednášce, jehož si vážím.

Mám promluvit k tématu *»Hospodin pamatuje na svůj lid« – tragická cesta Židů dějinami křesťanské Evropy*. Hned na počátku bych chtěl nahlas přiznat, že si uvědomuji, jak *ošemetné* je toto téma; jak je *ošemetné*, když mám při dnešní příležitosti jako křesťanský teolog na pozadí *»tragické cesty Židů dějinami křesťanské Evropy«* promluvit o tom, že *»Hospodin pamatuje na svůj lid«* (na Izrael). – Zkratkou, obrazně řečeno to zavání situací, jako by nad hrobem obětí měl slavnostně promluvit představitel, který může být podezřelý z vazby na pachatele...– Této delikátnosti svého úkolu si jsem vědom.

Ke svému tématu přistoupím od podtitulu – nejprve mám připraveno několik rozsáhlejších odstavců k *tragické cestě Židů dějinami křesťanské Evropy* (a jejím příčinám) ... pak navážu několik stručnějších odstavců k fenoménu *»památky«*, *»pamatování«* ... nakonec pak stručně odkážu na *»pamatování Boží«* (*»pamatování Hospodinovo«*).

1. tragická cesta

Jak zaznělo již v úvodní přednášce paní Mgr. Alžběty Langové, tragický úděl našich chrudimských spoluobčanů židovského původu v roce 1942 nebyl ani náhodným ani izolovaným jevem. Nebyl to žádný "z nebe spadlý" incident, nýbrž součást plánovitého postupu nacistické politiky, jež měla za cíl úplné vyhlazení Židů v evropském prostoru. Ani tento zvrácený plán ovšem nespádl v 30. letech minulého století z nebe, nýbrž měl na co historicky navazovat. Nepřátelské postoje vůči Židům mají v Evropě doslova tisíciletou tradici. V názvu mé přednášky to vyjadřuje podtitul – *»tragická cesta Židů dějinami křesťanské Evropy«*.

Dovolte mi – jako křesťanskému teologu –, abych k tomuto obrazu putování Židů *dějinami křesťanské Evropy* při dnešní příležitosti přičinil několik poznámek, a to s lehkým důrazem na ono přídavné jméno "*křesťanské*" (Evropy).

Jakkoli je vztah nacistického plánu na vyhlazení Židů a tradičních protižidovských postojů (vztah nacistického holokaustu, resp. nacistického antisemitismu a /tradičního/ křesťanského antijudaismu), jak je známe z dějin křesťanské Evropy, do určité míry nepřímý, a jakkoli rozhodně nelze obojí ztotožňovat, ... nelze na

druhé straně tento vztah ani popírat; a nelze jej při dnešní příležitosti na tomto místě (v křesťanském kostele) nevzpomenout.

Zajisté platí, že ke svérázu nacistického protižidovského postoje patřily zcela nové prvky, nepřejaté z dřívějších tradic – například *rasové* pseudovědecké teorie a z nich odvozené rasistické sebevědomí o vlastní nadřazenosti, resp. pojetí, že ostatní rasy (a Židé zvláště) jsou lidé podřadní, lidé znehodnocující kvalitu ušlechtilého lidství. V tom byli nacisté originální.

Ovšem to se týká vlastně jen *zdůvodnění* protižidovského postoje, nikoli jeho vzniku. Protižidovský postoj nacisté nemuseli nevynalézat; vstřebali jej a z řady důvodů si jej osvojili; jako politický nástroj se jim velice hodil. Při jeho utváření (moderním zdokonalování) ovšem vědomě a šikovně navazovali na staleté *tradice* protižidovských postojů (antijudaismu). K těmto *tradicím* bych nyní rád řekl několik slov, protože – jak se dá doložit – do značné míry stále utvářejí naši současnost.

1.1. dějiny Židů »pod stínem křesťanského kříže«

Kontroverze mezi židy a křesťany vzniká vlastně *hned v kolébce křesťanství* – tam, kde se křesťanská církev v průběhu 1. a 2. st. n.l. vyděluje z širokého a pestrého útvaru židovství a vstupuje do dějin jako samostatný útvar. Zde se najednou křesťané chtě nechtě musejí vymezit vůči židům – jak věroučně, tak životní praxí, tak i organizačně (nejsou již jen zvláštní skupinou uvnitř či na okraji synagog, nýbrž zvláštní komunitou). Tento proces provázela mnohá napětí, střety a konflikty; o tom svědčí nejen novozákonní spisy, ale i mnohá další literatura (křesťanská i židovská) z doby prvních staletí našeho letopočtu.

V raných křesťanských spisech je v této souvislosti mnohokrát různými způsoby vyjádřen názor, že Židé svou zvláštní úlohu Božího lidu v dějinách dohráli tím, že odmítli uzнат Ježíše za mesiáše (vyznat za Krista). Toto *protižidovské vymezení* se pak v mnoha konkrétních situacích stalo i protižidovským postojem, *nepřátelstvím*. K velmi neblahým důsledkům pak tento postoj vedl tam, kde křesťanská církev nabyla vnější moci a začala utvářet veřejnou a státní správu.

Již *ve starověku* to můžeme v až čítankové podobě pozorovat na době, která začala KONSTANTINEM VELIKÝM – prvním římským císařem, který přijal křesťanství a učinil si z něj jeden z nástrojů své vlády. Postavení křesťanské církve se radikálně změnilo – z pronásledovaného společenství, které svou víru osvědčovalo mučednictvím, se postupně stala sebevědomá instituce "státního náboženství", jež mohla své nepřátele už nejen slovně napadat, ale mohla proti nim postupovat rozmanitými diskriminačními opatřeními, s úřední mocí. A tak se i dělo...

Například už Konstantinův nástupce na císařském trůnu, FLAVIUS IULIUS KONSTANTIUS vydal r. 339 edikt (tedy státní zákon!), který měl chránit křesťany před Židy, resp. prosadit "nadřazenost" křesťanské víry nad židovstvím do společenských vztahů: Židům se tímto císařským ediktem zakazovalo vlastnit křesťanské otroky, byla zakázána smíšená manželství, ... pod trestem smrti se zakazoval židovský proselytismus.¹ O století později pak cařihradský THEODOSIUS II. ve své

¹ Viz MICHAL PLZÁK, "Antijudaismus a křesťanské zákonodárství prvního tisíciletí: (přednáška na 8. semináři IES: »Cesty k dialogu mezi křesťany a židy«, in: *Getsemany* 7-8 (1999), 162-168.

slavné sbírce zákonů šel ještě dál a Židy prakticky postavil do role nepřátel /křesťanského/ státu – byli vyloučeni ze služby ve veřejné správě, z vojenské služby; nikde ve společnosti nesměl být Žid nadřazen křesťanu.² – Tyto zásady, jakkoli třeba neplatily všude a vždy naplno, pak na staletí určovaly postavení Židů v křesťanských zemích.

Ve středověku, kdy byla vnější moc západní křesťanské církve na vrcholu – kdy v podstatě utvářela evropskou kulturu – tato linie vztahu k Židům dále pokračovala; rozvíjela se a upevňovala. V křesťanské společnosti (*corpus christianum*) byli Židé cizím tělesem, jakousi "pátou kolonou". V křesťanském světě byli "trpěni". To bylo v různých dobách a různých zemích spojeno s rozmanitou mírou svobody či diskriminace, šťastné a svobodné postavení to však nebylo nikde. Postupně se utvořil soubor pravidel, která Židy vylučovala z ostatní /křesťanské/ společnosti. Významným krokem na této cestě bylo například usnesení IV. lateránského koncilu (za papeže INOCENCE III.), které Židům uložilo segregaci (život v odděleném prostoru) a viditelné označení (obvykle žluté kolečko na svrchním oděvu).

Kromě této oficiální linie a prosazování záměrů vládců ovšem také významně spolupůsobila vrstva lidové víry a rozmanitých pověr – například legendy o židovských rituálních vraždách, při nichž se prý krev nevinných křesťanských dětí používá k velikonočním macesům, nebo příběhy o židovském čarování s křesťanskými hostiemi (mučení a tupení svatého těla Páně v proměněné hostii) či obvinění z toho, že mor v evropských městech způsobili Židé, kteří úkladně otrávil studny. S tím obvykle spolupůsobila i obyčejná lidská xenofobní nenávisť či majetková závist.

To vše spoluvytvářelo tradiční postoj vůči Židům. Výsledkem bylo, že se Židé nemohli v křesťanských zemích cítit nijak trvale bezpečni – vždy velice záleželo na postoji panovníka a na jeho schopnosti prosazovat svou moc; údobí poměrného klidu (obvykle vykupovaná velkými platbami panovníkovi) bývala střídána pogromy, pronásledováním nebo i plošným vyháněním ze země.

Nemohu zde zabíhat do jednotlivostí, jde mi jen o načrtnutí celkového obrazu.

– U jednoho rysu bych se zde však přece rád pozastavil: u *specificky křesťanského* ostnu tohoto protizidovského postoje. Ten mne totiž jako křesťanského teologa dnes, když se chceme kriticky ohlížet pod stínem holokaustu ... a připomínat si památku jeho obětí, nemůže nechat lhotejným.

Na řadě protizidovských projevů (z nichž některé jsem letmo připomněl) je totiž zřetelně patrné, že jsou *křesťansky motivovány* či *podněcovány*; že jsou chápány jako obrana křesťanské víry, jako zadostiučinění jejímu nároku (jako křesťanská povinnost či ctnost)... případně jako odplata za její zneuctění.

Tak se například mnoho pogromů příznačně odehrálo právě o velikonočních – tradičně na Velký pátek, na základě přímých výzev ohnivého pašijového kázání. Pogrom, který nepochybně míval také své zcela nízké motivy (sprosté rabování), tak býval vydáván za spravedlivou historickou odplatu na Židech za to, že zabili Ježíše (argument tzv. bohovraždy). – Konkrétně byli takto např. v roce 1350 v

² Idem.

Chebu Židé místního ghetta téměř všichni vybiti. Také největší a nejznámější pogrom v pražském ghettu, který připomíná slavná elegická báseň AVIGDORA KARY (tzv. *Selicha*), se odehrál podle tohoto schématu: na Velký pátek r. 1389 bezprostředně po vášnivém a výslovně návodném kázání v nedalekém Týnském chrámu.

Samozřejmě, byli také kazatelé i církevní hodnostáři, kteří se s takovým jednáním neztotožňovali a vystupovali proti němu (po celou dobu dějin). V posledním půlstoletí takové hlasy zaznívají z mnoha stran stále hlasitěji; a zazněly již i z nejvyšších církevních míst. To však nemůže zastřít fakt, že ke křesťanskému dědictví právě i tyto stinné stránky patří.

Když zde mluvím jako *evangelický* teolog ke shromáždění, v němž značnou část tvoří evangeličtí křesťané, nemohu nechat bez poznámky, že tyto stinné stránky církevních dějin patří právě i do *naší vlastní* tradice. Máme totiž – stejně jako všichni lidé – tendenci připisovat to negativní druhým, sami sebe (a obraz svého historického dědictví) pak kreslit co možná jen pěkně. To však není na místě. Jednak, je trochu alibistické tvrdit, že to, co se v dějinách křesťanství odehrálo před reformací, se nás netýká, že to "není naše". Není tomu tak; jakkoli zajisté reformace je pokusem rozejít se s určitými nešvary v církvi. – Ovšem, právě ve věci vztahu k Židům není reformační křesťanství žádnou zásadní alternativou. Když například čeští husité povstali proti římské církvi, byli zprvu i mnohými Židy vnímáni jako osvoboditelé – jako jakési prorocké hnutí, které je dobré podpořit. V počátcích husitských válek pak některé židovské obce (Praha, Jihlava) pomáhaly stavět husitům bojová opevnění, v Porýní se dokonce na podporu husitů konaly finanční sbírky. To ovšem nic neměnilo na přístupu husitů k Židům. Když například v roce 1421 husitská vojska obsadila Chomutov, učinila místním Židům tradiční /klasičnou/ křesťanskou nabídku: buď křest nebo smrt v plamenech. Židé pochopitelně ke křtu nesvolili a proto zemřeli mučednickou smrtí v plamenech. – I to patří k dědictví našich konstitutivních tradic. Ne jako politováníhodný exces, nýbrž jako příklad obvyklého, standardního postupu.

Obdobných příkladů by bylo možné uvést bezpočet – jak ze strany evangelické, tak římsko-katolické, tak třeba pravoslavné. Není křesťanského proudu či jednotlivé církve, kde bychom mohli říci, že se na protizidovských projevech nepodílela a nepodílí. Ať se to nám – křesťanům – líbí nebo ne, *dějinná cesta Židů* byla po dlouhá staletí tam, kde vládli křesťané, *tragická*. Nikoli bezdůvodně nadepsal André CHOURAQUI příslušnou kapitolu svých Dějin judaismu »*Ve stínu kříže*«.³

1.2. křesťanská filosofie dějin

Nezbývá, než se ptát, *co je toho příčinou*. Jak je možné, že křesťanství, které přece hlásá "lásku k bližnímu", projevuje latentně či dokonce otevřeně nepřátelský vztah k Židům či k židovství?

Je to složitá, mnohvrstevná a komplexní problematika. Jako jeden z jejích nejvýznamnějších prvků se mi jeví *křesťanské pojetí dějin* – chcete-li křesťanská filosofie dějin. Ta totiž ve své tradiční podobě nabízí takový obraz dějin světa, v němž Židé nemají pozitivní místo. – Dovolte, abych to maličko vysvětlil.

³ A. CHOURAQUI, *Dějiny judaismu*, Victoria Publishing: Praha 1995, 48-64.

Na rozdíl od některých jiných velkých starověkých kultur, které dějiny pojímaly cyklicky (jako věčný návrat dějinného koloběhu), chápe židovská tradice *dějiny lineárně* – jako příběh, který se odvíjí stále kupředu. Tento příběh však není nesmyslným sledem náhod ani předem danou dráhou osudu, jíž by byl člověk jen podroben; v židovském pojetí, jak je vyjadřuje Bible, se jedná o dobrodružné dění, které má svůj počátek v Božím dobrém stvoření a skrze zjevená zaslíbení (a za přispění mnoha dobrých darů od Boha, za Božího požehnání) směřuje k dobrému naplnění, k "Božímu království". Každý člověk přitom může mít na tomto příběhu a na jeho dobrém naplnění podíl – tím, že jej naplňuje svou životní praxí. Cesta Izraele jako zvláštního lidu Hospodinova hraje v tomto obrazu dějin důležitou roli; na Izraeli se totiž jako na zvláštním, vyvoleném lidu má ukázat (vyjevit – "zjevit"), jaké je Hospodinovo dílo pro člověka vůbec, ... jaké je Hospodinovo dobrodiní pro všechny národy země. (– tolik ve stručnosti k židovskému chápání dějin a jejich smyslu).

Křesťanství na toto pojetí úzce navázalo – provedlo v něm však dílčí revoluci. Lineární pojetí zachovalo, stejně jako onen vyhlášený cíl dějin a ostatní základní součásti velkého příběhu "dějin spásy" (od stvoření k slavnému naplnění). Ovšem křesťanské vyznání znamená, že ono "*naplnění dějin*" již v zásadě přišlo – alespoň průlomově a závdavkem – totiž v Ježíši Kristu. Pokud dějiny po Kristově ukřižování a zmrtvýchvstání ještě pokračují dál, pak už v jiném smyslu než dřív a jen v jakémsi provizoriu, než mesiáš přijde opět, podruhé a definitivně, v plnosti slávy. Dějiny světa proto v tomto pohledu nemají jen své východisko a svůj cíl, ale také svůj střed – proto se po křesťansku dějiny počítají na léta *před* Kristem a *po* Kristu.

Jaká je *úloha Židů* v tomto pojetí dějin? – Pro éru před Kristem je to jasné, tam se neliší pojetí židovské a křesťanské. V době před Kristovým příchodem je Izrael vyvoleným lidem, příjemcem Božích zaslíbení ... znamením díla Hospodinova uprostřed národů země. – Jak je tomu však po Kristu? To je velmi delikátní problém. Někteří Židé uvěřili v Krista a stali se tak křesťany, mnozí však nikoli; židovství trvá "po Kristu" dál. Najednou zde jsou dvě různé komunity, dva různé "lidy Boží" (židovství a křesťanství), dva různé náboženské útvary, které sebe sama pojímají jako dědice Izraele. V křesťanské tradici se postupně prosadilo pojetí, které napětí, jež takto vzniká, řeší jednoduše a jednoznačně; ... až příliš jednoduše a až příliš jednoznačně (a tedy nebezpečně). Toto pojetí tvrdí, že se Židé, kteří odmítají uznat Ježíše za Mesiáše, minuli s rozhodující chvílí svých dějin a svou roli v dějinách spásy proto dohráli; křesťané prý v těchto dějinách zaujali jejich místo vyvoleného lidu; pouze a jedině křesťanská církev je nadále dědičkou biblických zaslíbení (říká se tomu tzv. *substituční* pojetí vztahu Židů a křesťanů). Křesťané se podle tohoto pojetí stali nejen "*spoludědici*" a "*spolubydílci*" v "domu Izraele", jak to formuloval apoštol Pavel,⁴ nýbrž zaujali pozici výlučných vlastníků, kteří původní majitele "vydělili" a jejich dědictví – jak se česky říká – "vytunelovali".

Toto tradiční křesťanské pojetí dějin jako *dějin spásy*, postavené na substitučním vztahu židovství a křesťanství, je nesmírně neblahé. Ukazuje se být základem

⁴ Ef 3,6; srv. Ř 11,17nn.

tisícileté tradice křesťanského antijudaismu, podstatným faktorem židovských *dějin utrpení*.

Důsledky takového pojetí dějin jsou totiž jednoznačné: jestliže Židé svou úlohu v "dějinách spásy" dohráli, pak tu jsou již jen proto, aby se na nich ukazoval Boží hněv, aby ztělesňovali úděl člověka zavrženého, úděl člověka pod Božím soudem. S touto myšlenkou přišli hned v prvních staletích církevní otcové a křesťanská tradice si ji široce osvojila. Najdeme ji v kázáních i učených výkladech od starověku až podnes. Pohromy a neštěstí, které Židy v dějinách postihly, se v této logice stávají dějinným potvrzením (důkazem!) tohoto pojetí. – Byl například v roce 70 n.l. zbořen jeruzalémský chrám? Vida, to je důkaz, že Bůh Židy opustil; ... že je vydal v plen Římanům jako trest za ukřižování Ježíše, jako trest za tvrdší odmítání křesťanské víry. – Touto logikou je možné jakékoli zlo, jež se Židům přihodí, nejen vysvětlit (dát mu smysl), ale z pozic křesťanské víry i ospravedlnit: dějinné rány, kterým jsou Židé vystaveni, jsou oprávněné, správné ... "sám Bůh to tak chce" ...!

Bohužel, po celá staletí (až donedávna, až do doby nového promýšlení těchto otázek po holocaustu) byl právě tento přístup pro křesťany a pro církve určující. Mnohde zůstává dodnes. Postupem staletí si pak vytvořil své druhotné tradice, své odvozené dějinné působení. Tyto tradice pak spoluutvářely evropskou křesťanskou kulturu, formovaly vzorce chování, daly vzniknout rozmanitým protizhivovským předsudkům a klišé, jež pak už žily svým vlastním životem. V moderní době se pak toto bohaté dědictví stalo podhoubím kulturního a ideologického antisemitismu.

Ať se to nám, křesťanům, líbí, nebo ne, *toto dědictví nacismus využil*. A byla to velmi neblahá, velmi účinná munice; bohatý arzenál.

Uvedu jediný příklad. Ze strany křesťanů se pro ospravedlnění protizhivovských pogromů často užíval citát z Matoušova evangelia – z pašijního příběhu, kde "*všechnen lid*" (nikoli "*Židé*"!) na Pilátovi žádá Ježíšovu smrt a volá: "*Krev jeho na nás a na naše děti*" (Mt 27,25). Tento verš byl po staletí v církvi vykládán a kázán, jakoby v něm šlo o všeobecné, dědičné a na věky platné sebeprokletí všech Židů; jakoby v něm šlo o jakousi osudovou historickou kletbu! – Ve svědectví očitého svědka se dochoval výrok Adolfa Hitlera, který prý jednoho večera v roce 1938 ve svém říšském kancléřství slavnostně pronesl:

"V evangeliích Židé volali na Piláta, když odmítal Ježíše ukřižovat: »Jeho krev na nás a na naše děti!« – Musím zřejmě toto prokletí provést."⁵

Transport Židů, který před 60 lety z Pardubic navždy odvezl chrudimské spoluobčany "židovského původu", byl uskutečněním tohoto Hitlerova předsevzetí reálně "provést ono prokletí", ... součástí obhludného plánu na tzv. "konečné řešení židovské otázky".

2. *ctíme památku*

Jestliže jsme se zde dnes takto shromáždili, abychom památku chrudimských obětí této nelidskosti *uctili*, je to pozitivní znamení – je to svým způsobem akt

⁵ "... Ich muß vielleicht diesen Fluch vollstrecken". In: HANS FRANK, *Im Angesicht der Galgen*, München 1953, 315.

protestu, vzdoru. Mrtvým nemůžeme vrátit život, ale můžeme dát najevo, že *ctíme jejich památku* ... a to i veřejně a slavnostně!

– Co takové "*ctění památky*" znamená? Jaký význam má pro oběti tehdejšího násilí? A co znamená pro jeho pachatele? A co znamená pro nás? – Dovolte mi ještě několik slov tímto směrem.

Když se řekne "*památka*", "...vzpomenout na události před 60 lety...", "uctít někoho vzpomínkou" ... může to někomu připadat jako čirý výlet do minulosti. Jako bychom měli opustit dnešní přítomnost a na chvíli se ponořit do vzpomínání, vrátit se myšlenkami zpět ... podniknout jakýsi výlet k tomu, co kdysi bylo a co je nám ovšem již dost vzdálené a cizí. – Něco na tom je. Samozřejmě jde i o to, abychom si připomenuli (či abychom se vůbec teprve dozvěděli!), *co a jak* (a *proč*) se tehdy v minulosti odehrálo; třeba právě zde v Chrudimi před 60. lety.

Ale toto je jen jeden aspekt "pamatování". Smysl každé "památky", každého "památníku" je nejen to, že odkazuje do minulosti, nýbrž (a především!), že trčí v přítomnosti; že *zpřítomňuje* dědictví minulých časů, že *aktuálně promlouvá* a uchovává vzpomínané *v živém povědomí*. – To je smysl památníků a výročních oslav. A proto se také o památníky a o pojetí vzpomínkových oslav často vedou takové boje – to není boj o minulost, ale o její aktuální význam, o přítomnost!

Ctít památku znamená *připomínat si odkaz*. Ctít památku znamená brát si pro svou současnost lekci z toho, co se stalo – formovat svůj život tím, co je v dějinách k našemu ponaučení (v dobrém i zlém).

Pozor – to ale nijak *neznamená*, že by tím ony připomínané události získávaly pozitivní *smysl*. To by mnohdy – a právě i při dnes připomínaném výročí – bylo až ruhačské. To, že se tragické události stávají pro přeživší mementem, jim žádný dobrý smysl, žádné (ani částečné!) ospravedlnění nedává. Nesmyslná smrt, zbytečné utrpení, obludná záhuba ... zůstávají nesmyslné, zbytečné, obludné a bez ospravedlnění, ... jakkoli nám jejich připomínání může být k užtku.

GÜNTER ANDERS, jeden z německých Židů, který přežil Osvětim, k tomu v 60. letech napsal:

"Mluvíš-li o Osvětimi, vyhni se slavnostnosti. Slavnostní tón se nehodí, je příliš humánní, mohlo by to znít tak, jako by snad přece jen ještě někde byl nějaký smysl, nějaké smíření... A to by bylo nedůstojné vzhledem k tomu, co se odehrálo: smrtelně bys tím znevážil monstróznost Osvětimi. Nemluv o "mrtvých". Ani o "zavražděných". Zabit nebyl nikdo. Ani zavražděn. Možná tě to bude šokovat, ale jediný správný způsob, jak hovořit o milionech lidí, kteří ztratili důstojnost, je řeč cynická. Mluv o materiálu, přichystaném ke zpracování, o materiálu, který na cestě do stroje měl zvláštní schopnost vidět, slyšet a cítit. A mluv o jeho zbytcích, které náhodou zůstaly mimo stroj, a tak nebyly zpracovány; o zbytcích, které mají neméně zvláštní schopnost vzpomínat, podávat zprávu a žalovat. Jedině takto; jinak mluvit není dovoleno, bylo by to skoro jako omlouvání."⁶

To je tvrdá řeč; ale není cynická – jen až na dřev upřímná, bolestně ryzí, nepříkrášleně nahá; řeč někoho, kdo ví, o čem mluví. ... Je to řeč svědka *téže* cesty, kterou 85 žen, mužů, dětí před šesti desetiletími nastoupilo na zdejším nádraží, aby se už nikdy nevrátili.

⁶ GÜNTER ANDERS, *Filosofické stenogramy*, 1965; citováno podle M. STÖHR, "Na konci nejnelidštějšího století – Nezapomínejme na oběti", in: *Zpravodaj Společnosti křesťanů a Židů* 40 (1998), 2.

V židovské tradici je zvykem dávat na pamětní desku tragických událostí nápis se slovy *יהי זכרנם לברכה* [*j'hí zikrónám libráchá* = »budiž jejich památka požehnána ~ k požehnání«]. Památka dobrého jména každého člověka totiž může žít i po smrti, záhubě navzdory; záleží jen na těch, kdo přežili... //: *j'hí... / budiž ... ://* Dvojnásobnost možného překladu zde naznačuje důležité spojení mezi člověkem, na nějž se pamatuje, a tím, kdo památku chová; běží o jejich vztah. Pokud se památka pěstuje, je to k požehnání (k dobrému) oběma stranám; jak pro jméno vzpomínaného, tak pro toho, kdo pamatuje. ((Jistě platí i opak, pokud se památka nepěstuje...))

3. *Hospodin pamatuje!*

Do názvu přednášky jsem se odvážil dát větu »*Hospodin pamatuje na svůj lid*«. Při dnešní příležitosti je to dost troufalé. Ta věta nemůže platit jinak, než jako *vyznání*. V této rovině však – jak jste již jistě porozuměli – je však na místě chápat celou tuto moji řeč...

Výpověď o tom, že »*Hospodin pamatuje na svůj lid*«, jsem si do titulu této přednášky vypůjčil z biblických žalmů. Například v Ž 115,12 Boží lid (Izrael) vděčně vyznává: "*Hospodin na nás pamatuje, on nám žehná; žehná domu Izraele*".

To je poslední motiv, který bych chtěl zmínit: odkaz vzhůru, odkaz k Bohu neodmyslitelně patří k "pamatování" / "slavení památky" v tradici Izraele (chcete-li: transcendentní přesah).

To naše "pamatování" na oběti krutostí před šesti desítkami let totiž – alespoň podle židovské tradice (a vnávnosti na ni i podle tradice křesťanské) – není jen lidskou záležitostí, není jen věcí mezi námi a těmi, na něž vzpomínáme. Ve hře je určitý přesah; T. G. Masaryk mu říkal "zorný úhel věčnosti". Ona tradiční formule pamětních nápisů, kterou jsem před chvílí uváděl, to vyjadřuje slovem "*požehnaní*".

Takovou náboženskou řečí se vyjadřuje, že zde nejde jen o pragmatiku našich mezilidských vztahů či nevztahů. Ten "přesah" připomíná, že ať už je to se zachováním památky mezi lidmi jakkoli, u Boha není žádný člověk zapomenut, "před jeho tváří" (poeticky řečeno) nežil a nežije nikdo jen pro záhubu. – Trpícím mohou být taková slova povzbuzením. Těm, kdo si troufají ničít druhé, žít na úkor druhých a svrchovaně vymazávat jména svých bližních z dějin, bývá tento "přesah" (odkaz k vyšší, nemanipulovatelné instanci) jistě velkou provokací. – Jak to vnímá kdo z nás zde, nemohu než nechat otevřené...

Jsem si vědom toho, že odkaz k Bohu je pro některé z Vás – zde přítomných – možná těžko přijatelný. Stejně tak tomu bylo s řadou těch, kdo museli před 60 lety nastoupit do pardubického transportu – zdaleka ne všichni byli členové židovské náboženské obce; důvodem jejich cesty na smrt nebyla jejich silná či slabá víra v Hospodina, nýbrž tzv. rasová hlediska. Mnoho z těch, kdo před válkou v Boha věřili, v Osvětlení víru ztratil. Jiní – jak sami vyjadřují – díky víře všechny ty hrůzy přežili. ... Zde opět nezbyvá, než nechat jejich svědectví zaznít ... a to nejprve bez komentáře; a pak dlouho mlčet. A pak si, opatrně a s pokorou, nově klást staré, věčné otázky. Staré odpovědi je přitom nutno důkladně prověřo-

vat; ... a raději nechat otázky vyznít jako otevřené... V tom je mnohdy jejich nejlepší smysl.

Na čem se však – předpokládám – můžeme shodnout, je přání, aby památka těch, kdo byli před 60 lety odvezeni z tohoto města vstříc záhubě, byla a zůstávala požehnána:

יהי זכרנם לברכה

ježí zikrónám libráchá

– *Děkuji vám za pozornost.* –